Относно неизбежността на хуманитарните науки

О д о М а р к в а р д

Одо Марквард, скептикът сред германските философи, плува, по собствените му думи, "срещу течението на световния дух", воювайки против догматизма и илюзиите, и търсейки отговор на въпроса за мястото на човека в модерния разомагьосан свят. Полемикът Марквард е известен най-вече със своята компенсационна теория, според която технизирането на света не обрича, а напротив стимулира духовността, без чиято компенсационна функция човекът би изгубил човешкия си облик. Хуманитарните науки са особено необходими - "неизбежни", казва германският философ - тъкмо днес, защото те са главният идеен ускорител на опозицията срещу монополизирането на историите, тълкуванията, истините. В тази перспектива – на протест срещу сковаването на духа – би трябвало да се чете и предлаганото тук прословуто есе, референция на перманентно тлеещата дискусия за ползата от хуманитарните науки в модерния, отдаден на материализма и прагматизма свят. Закачливо-литературният език на Марквард, определян от самия него като "трансцедентална белетристика", е запазена марка на автора, "компенсация" за неговите неудобни мисли.

С. Г.

В един от многобройните анекдоти за големия датски физик Нилс Бор се разказва следната случка. Бор посреща гостенин в планинската си колиба. Погледът на посетителя пада върху подковата, закрепена над вратата на колибата. Учуден той пита Бор: "Нима вие като учен вярвате в това?" На което Бор отвърнал: "Естествено, че не вярвам. Но ме увериха, че подковата действала дори и без да вярваш."

Преобладаващото понастоящем отношение към хуманитарните науки е сходно – мисля – с характеризираното от Бор по ненадминат философски начин отношение към подковата: човек не й вярва, но се

уповава на нея, защото, както ми се струва, няма друг избор. При това съществуват естествено редица дълбоки различия между подковата и хуманитарните науки, включително и тези две: институцията на подковата е стара, институцията на хуманитарните науки нова; както и: за разлика от подковата, хуманитарните науки са в известен смисъл незаменими. Бих искал да обосновa това, формулирайки следната основна теза: колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки. Започвам моята пледоария – както обичайно – с раздел

1. *Опровержение на едно предубеждение.* Разпространеното и до днес предубеждение, което искам да опровергая, гласи: с модернизирането на нашия свят хуманитарните науки стават все по-непотребни, тъй като към модерния свят спада зараждането и експанзията на твърдите – експериментиращите – науки (тоест, естествените, както и измервателните хуманитарни науки), а те правят все по-излишни онези науки, които (все още) не експериментират: тоест, разказващите, сиреч хуманитарните науки. С други думи: модернизирането на света води – дългосрочно – към отмирането на хуманитарните науки.

Това предположение живее от следната историческа презумпция: първо се появяват хуманитарните науки – това са старите науки; после идват експерименталните естествени науки - това са новите науки. Само че тази историческа презумпция е невярна. На това обърна внимание моят починал през 1974 философски учител Йоахим Ритер в доклада си “Предназначението на хуманитарните науки в модерното общество” (1961). Всъщност вярно е точно обратното: първо се появяват експерименталните естествени науки; после идват хуманитарните науки. Хуманитарните науки са по-млади от естествените науки.

Аз не смятам да държа научно-исторически реферат; затова – като доказателство – ще дам само един малък пример за средното отстояние във времето, делящо утвърждаването на хуманитарните науки от утвърждаването на експерименталните естествени науки:

то възлиза приблизително на 100 или на малко повече от 100 години. Симптоматична е разликата във времето между двата програмни философски текста, онзи, който отстоява естествените науки, и онзи, който отстоява хуманитарните науки: *Discours de la methode* на Декарт излиза през 1637, а *Principi di una scienza nuova* на Вико излиза през 1725. Тази времева разлика се повтаря и при двата класически, основополагащи текста на философията: Кант анализира основите на естествените науки в своята *Критика на чистия разум* (1781), а Дилтай – основите на хуманитарните науки във *Въведение към хуманитарните науки* (1883) и в другите си *Текстове върху критиката на историческия разум*. Симптоматично сходен интервал дели появата на названията на двете научни групи: терминът "естествени науки" е в употреба от 1703, а терминът "хуманитарни науки" – от 1847 респективно 1849. Всичко това обаче отразява фактически интервала между утвърждаването на самите науки: времето на решаващия пробив на естествените науки (първоначално физиката и химията) и достигането на равнището на научна точност – да вземем Галилей, Торичели, Бойл, Нютон, Лавоазие и т.н. – е XVII и XVIII в.; времето на решаващия пробив на хуманитарните науки ("съзерцаващите" за разлика от "прагматичните", първоначално учението за древността, после езико-, литературо- и изкуствознанието) и достигането на собствения им път – да вземем Винкелман, Хайне, Хердер, Грим, Боп, Нибур, Ранке, Дройзен, Буркхардт и т.н. – е XVIII и XIX в. С други думи, положението е такова: през Новото време първи подемат своята успешна кариера естествените науки; едва след това – с интервал от 100 години при утвърждаването им и времеви център на университетското институционализиране през втората половина на XIX в. – идват хуманитарните науки.

Какво – подемайки въпроса на Йоахим Ритер, който той свързваше с констатацията на тези елементарни факти, – какво означава това? Явно следното: ако хуманитарните науки са възникнали "след" експерименталните науки, тогава не може да е вярно, че експерименталните науки ги "правят" излишни; по-

правдоподобно е друго: и двете научни групи неизбежно принадлежат заедно към модерния свят и то така (оттук и времевият интервал), че формирането и развитието на хуманитарните науки представлява отговор на формирането и развитието на твърдите естествени науки. Експерименталните естествени науки са „challenge“; хуманитарните науки са „response“. Генезисът на експерименталните науки не е причина за смъртта, а причина за зараждането на хуманитарните науки; с други думи: хуманитарните науки не са жертва, а резултат на модернизацията и следователно ненадминато модерни. Изхождайки от тази причинна предпоставка, бих рискувал следната прогноза: всеки по-нататъшен прогрес на твърдите науки – естествените науки и приложението им в технологията, но също и експерименталните хуманитарни науки – ще предизвиква (на все по-къси интервали) растяща нужда от хуманитарни науки; или пък казано с други думи: колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки.

И все пак понастоящем има криза на хуманитарните науки: само че – ако виждам нещата правилно – тя се дължи не на това, че хуманитарно-научният продукт намалява, а на това, че търсенето на хуманитарни науки – вследствие на все по-бързите модернизации – нараства по-бързо от хуманитарно-научния производствен потенциал. Актуалната криза на хуманитарните науки – казано накратко – е “производствена криза”, а не “криза на безсилието”. Тъй че хуманитарните науки не отмират, а просто не могат да вървят в крак – макар че растат – със своята модерна неизбежност. Това обаче говори не против, а именно в полза на моята основна теза, която, както вече знаете, гласи: колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки.

2. *Компенсационната роля на хуманитарните науки.* Как трябва да се разбира това, че модернизирането на света не само че не прави излишни хуманитарните науки, а напротив, прави ги все по-необходими? Моят отговор – а аз продължавам да вървя засега по

стъпките на Йоахим Ритер – е следният: модернизацията, тласкана напред от експерименталните науки, предизвиква загуби в качеството на живота, за чиято компенсация допринасят хуманитарните науки. Загубата иска компенсация; компенсационните помощници са хуманитарните науки. Естествено: ако всички - или дори само повечето - традиции в модерния свят са похабени, всяка помощ би била безполезна. Но наличното изобилие от непокътнати традиции опровергава ежедневно опасенията от такава тотална криза. И в модерния свят, и особено там, ние хората оставаме привързани повече към нашите традиции, отколкото към нашите модернизации. Хуманитарните науки помагат на традициите, за да могат хората да понесат модернизациите: те не са враг на модернизацията, а по-скоро – като компенсация на вредите от модернизацията – двигател на модернизацията. Затова те се нуждаят от изкуството на възстановяване на близостта с отчуждаващите се светове на нашия произход. Това е изкуството на херменевтиката, на интерпретацията: по правило то помага да се намери форма на онова, което е станало чуждо, а тази форма почти винаги е една история. Тъй като хората: това са техните истории. А историите трябва да се разказват. С това се занимават хуманитарните науки: те компенсират вредите от модернизацията като разказват; колкото повече светът се овеществява, толкова повече – компенсаторно – трябва да се разказва: иначе хората ще умрат от наративна атрофия. Казаното подчертава и прецизира моята основна теза: колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки, и то именно като разказващи науки. Те разказват преди всичко три вида истории. Те разказват

а. сенсибилизиращи истории. Става дума – като компенсация на губещия пъстротата си свят – за житейската нужда от пъстрота. Модернизацията предизвиква “разомагьосване” (Макс Вебер); това модерно разомагьосване на света се компенсира от ерзац-магията на естетическото: никога преди не е съществувало естетически автономно изкуство. Така – специфично модерно - се поражда

естетическият усет; хуманитарните науки подкрепят неговата компенсационна програма като разказват сенсибилизиращи истории. Те разказват

б. съхранителни истории. Става дума – като компенсация на отчуждаващия се свят – за житейската нужда от близост. Модернизацията действа като ускорена артифициализация (Artifizialisierung), тоест денатурализация, и като овеществяване, тоест деисторизиране на действителността; и двете – специфично модерно – биват компенсирани чрез развитието на усета за природата (от откриването на пейзажа до защитата на природата) и чрез развитието на усета за историята с неговата консервационна дейност: музея, паметта, проучваща миналото, грижата за паметниците. Оказва се, че обществото на униформираните – именно то – е същевременно обществото на онези, които се грижат за растенията и за носиите. През никоя друга епоха не е било унищожено толкова много, колкото през Модерността; през никоя друга епоха не е било съхранено толкова много, колкото през Модерността: благодарение на развитието на умения за съхраняване в бъдещето на все повече произход. Така се поражда – специфично модерно – историческият усет и – от Русо нататък – екологическият усет; хуманитарните науки подкрепят техните компенсационни програми като разказват съхранителни истории. Те разказват

в. ориентировъчни истории. В случая става дума – като компенсация на станалия непроницаем и студен свят – за житейската нужда от смисъл. Модернизацията действа като дезориентация; в модерните условия тя бива компенсирана чрез насърчаването на традиции, с които човек може да се идентифицира: да кажем, традицията на християнството, традицията на хуманизма, традицията на Просвещението и т.н. Така възниква – специфично модерно – философският усет за исторически ориентации, включително усета на етиката за исторически ориентации; хуманитарните науки подкрепят тяхната компенсационна програма като разказват ориентировъчни истории. В случая обаче става дума не само за

идентифицирането с традиции, а и за дистанцирането от традиции; в тази връзка сега – отделно – някои пояснения в раздел

3. *Възхвала на многозначността.* Колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки: и то като разказващи науки. Казват, че който разказва надхвърля научния праг на еднозначност, така че в хуманитарните науки се стига до двусмисленост или многозначност. Само че, който упреква хуманитарните науки в това, недовижда нещо важно, а именно: еднозначността в интерпретиращите хуманитарни науки – ако се абстрахираме от (естествено така съществените) помощни операции: изворна критика, датировка и други подобни – не е недостижим идеал, а опасност, която е наложително да се избягва. Трябва да се проумее защо е необходима многозначността и какви огромни усилия и – буквално – кръв, пот и сълзи е коствало да се отървем именно от еднозначността. Тъй като – и то чрез поврата си към многозначност – хуманитарните науки са и късна реакция на убийствения опит от конфесионалните граждански войни, които са били херменевтични граждански войни, защото в тях хората са се избивали заради еднозначно правилното разбиране на една книга: на Светото писание, Библията; а тази реакция закъснява, тъй като тя става неизбежна едва вследствие на убийствения опит от новоконфесионалните граждански войни, каквито са модерните революции след 1789, които си остават херменевтични граждански войни, защото хората са се избивали и се избиват заради еднозначно правилното разбиране на една-единствената еднозначна световна история. Когато две групи хора твърдят контроверсиално: тази книга – абсолютната, единствената – и тази история – абсолютната, единствената – допускат само едно-единствено правилно тълкуване и това е нашето и само нашето тълкуване: тогава може да се стигне до херменевтично убийство. Точно на тази ситуация реагира повратът към многозначност, поставяйки въпроса: дали пък тази книга и тази история не могат все пак да се изтълкуват и по друг начин, а после – в случай, че това не е достатъчно – да се изтълкуват

още веднъж по друг начин и така до безкрай? Този поврат обезврежда – потенциално убийствените – интерпретационни контроверсии, като превръща ултимативно еднозначното в интерпретиращо и преинтерпретиращо разбиране и открива: че книгите имат не само едно тълкуване и че има не само една книга; както и: че историите имат не само едно тълкуване и че има не само една история. Това откритие “са” хуманитарните науки. Те реагират на травмата от херменевтичната гражданска война – породена от разпенената ултимативност на еднозначността – чрез укрепването на онова благотворно постижение, каквото е многозначността. Затова те трябва да разказват и преразказват. Така се стига – с откриването на многообразието на езиците и книгите и на тяхната херменевтична многозначност – до генезиса и разцвета на филологията и – с откриването на многообразието на историите и на тяхната херменевтична многозначност – до генезиса и разцвета на историзма. Извършеният от хуманитарните науки поврат от безпрекословната еднозначност към културата на многозначността става следователно наложителен като реплика на травмата от херменевтичната гражданска война: тъй че многозначността не е научно злодеяние, а жизнено- и смъртноважно благодеяние.

Също и това подкрепя моята основна теза: именно в модерните условия тази култура на многообразието и многозначността става – и то във все по-голяма степен – неизбежна. Модернизациите – както вече споменах – са деисторизации; и именно посредством тях – с други думи, специфично модерно – расте опасността, в хода на неутрализирането на всички истории да остане една, една-единствена история: прогресистката история на неутрализирането на всички други истории, която се превръща в монополна история. Хората (всеки отделен човек и всички хора заедно) имат право тогава да имат само тази една-единствена история. Това обаче – мисля аз – е нечовешко. Тъй като, за да бъдат индивиди, хората се нуждаят от много истории (и от много книги и много тълкувания): защитени от монополните попълзновения на една-единствената история – и следователно свободни да бъдат различни –

благодарение на всевъзможните други истории. Хуманитарните науки – модерни от своя страна – действат точно в тази насока, давайки отпор на модерната опасност, съдържаща се в склонността към монополна история. Впрочем при хуманитарните науки – това е мнението ми като скептик – е налице скептицизъм; тъй като скептицизмът е усетът за разделение на властите: от съмнението, като разделение на онези власти каквито са убежденията, през политическото разделение на властите до разделението на онези власти каквито са историите, книгите, тълкуванията. Като противодействие на опасността от една-единствената монополна история, това разделение на властите – усетът за историческото многообразие и многозначност: за свободотворната пъстрота на житейската действителност – става именно в модерните условия все по-необходимо, така че и оттук се налага изводът: колкото по-модерен става модерният свят, толкова по-неизбежни стават хуманитарните науки.

Превод от немски със съкращения С т о я н Г я у р о в

Odo Marquard, *Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften*. “Apologie des Zufälligen” (1986).